

ФУТБОЛ ЯК ПОРЯТУНОК В ОПОВІДАННІ «ОСТАННІЙ НОКАУТ» АРТЕМА ЧЕХА

Картавченко Дар'я Олегівна, студентка групи ФУб-1-18-4.0д., III курсу, спеціальність «Філологія», освітня програма «Українська мова та література», Київський університет імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: С. В. Жигун, доктор філологічних наук, доцент кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

У статті проаналізовано значення теми футболу в оповіданні А.Чеха «Останній нокаут» з точки зору літературної антропології.

Ключові слова: футбол, соціалізація, літературна антропологія, сучасна література.

Актуальність та доцільність дослідження. Предметом пропонованого дослідження є розкриття теми спорту, зокрема футболу, в літературі. Аналіз того, яким чином футбол представлено у сучасній культурі, й зокрема в мистецтві слова, є актуальним завданням у західній науці. Його представляють праці «The anthropology of sport» Kendall Blanchard, «Games Without Frontiers: Football, Identity and Modernity» John Williams та ін. В українській науці увагу до цієї теми привернула Міжнародна наукова конференція «Citius, Altius, Fortius!»: феномен спорту в літературі та культурі» в Бердянському державному педагогічному університеті, під час якої доповіді про футбол у літературі виголосили Галина Александрова, Олена Вещикова, Лада Прокопович, Марина Штолько, Ольга Харлан та Ольга Новик. Однак цю тему не можна вважати вичерпаною.

Метою статті є з'ясувати особливості розкриття теми футболу в оповіданні «Останній нокаут! Артема Чеха. Для досягнення поставленої мети варто: 1) проаналізувати роль футболу у житті головного героя та його команди; 2) порівняти характеристики боксу та футболу, представлені у тексті; 3) проаналізувати лексичні особливості цієї теми.

Дослідження спиратиметься на ідеї літературної антропології, що дозволить ефективно досягти поставленої мети. Ця методологія охоплює три

підходи: «перший – використання літературних текстів як етнографічного джерела, зокрема для історичних антропологів; другий – використання літературних способів написання етнографії, починаючи від включення метафоричної мови та підриву традиційних етнографічних структур до створення художньої літератури як етнографії; третій – антропологічна експертиза літературних культурно-виробничих практик» [4, с. 1]. Для цієї статті актуальним є останній. Адже футбол – *«Це феномен, що формував та формує соціокультурні уявлення різних прошарків населення та цілих поколінь»* [3, с. 1]. Тому й слід досліджувати власне культурну еволюцію персонажів у їх взаємодії з футболом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна література все частіше звертається до спортивної тематики, здебільшого до біографічних текстів, історій успіху, але наявні й художні тексти. Зокрема, серед українського сучасного надбання можемо говорити про літературно-художнє видання «Письменники про футбол. Літературна збірна України», у якому побачило світ оповідання Артема Чеха «Останній нокаут».

Героєм цього тексту є Валерій Семенович Бруханда – раніше професійний боксер, який отримав республіканське і навіть всесоюзне визнання, *«ім'я Валерія Бруханди знали навіть люди далекі від спорту, адже він, Валера Непереможний»* [2, с. 288]. Однак, спортивна кар'єра не довговічна, і з часом чемпіони залишаються один на один зі своєю державною пенсією та спогадами про знамените минуле. Вони фактично залишаються без рушія свого життя. Частина з них, як і наш головний герой, у розпачі звертаються до алкоголю і залишаються з ним на довгі роки. Відтак Валерій мав конкретний розпорядок дня, побудований на взаємодії зі своїм супутником (алкоголем): *«... прокидався близько сьомої...діставав звідти штоф, склянку, потім сідав на залізний табурет, наливав і повертався до ліжка. А вже о десятій починалося повноцінне існування...»* [2, с. 285], далі робив свої денні справи, а тоді *«... повертався додому, де знову випивав і тихесенько мурликав пісні своєї буремної молодості»* [2, с. 285], тепер за планом йшла прогулянка, а *«...після*

прогулянки Бруханда обідав і мостився на балконі у спеціально облаштованому місці, де можна було тихенько пити, радіючи життю» [2, с. 286]. З рештою ми спостерігаємо як колишній професійний спортсмен поступово припиняє відповідати нормам суспільства.

Однак Валерію запропонували стати тренером команди спеціалізованої школи-інтернату: *«Я тобі шанс пропоную, Валерка! Шанс стати людиною. Ти ж так зіп'єшся скоро» [2, с. 290]. Так спорт став порятунком від шкідливих звичок і став шляхом до соціально-психологічної стабільності особистості. «Під «соціально-психологічною стабільністю» розуміють соціальну та психологічну відповідність людини суспільству. Соціально-емоційна функція проявляється у тому, що вона сприяє суспільній інтеграції через створення для цього процесу необхідних передумов» [1, с. 3]. Так пропозиція стати тренером – це новий шлях для соціальної відповідності суспільству. Колишній боксер стає тренером, але тепер вже футбольним. Насправді Валерій, як і будь-яка людина на його місці, піддався сумнівам, адже у футбол грають «танкісти і бразильці», а він ні той, ні інший. Переможним аргументом стала думка про психологічне, фізичне та соціальне благополуччя дітей, яких йому запропонували тренувати, адже пацанам «потрібен сильний і вольовий мужчина, який змусить їхні крихкі та погнуті хребти супротивитися лихій долі на шляху до омріяного щастя» [2, с. 292–293]. Власне з таким мужчиною ще й досі асоціював себе Бруханда. Тому одразу відклав свої «справи», змінив звичний розпорядок дня, відмовившись від алкоголю та зайнявся організацією команди. Почав вивчати футбольну літературу, зокрема прочитав за ніч книгу Льва Касіля «Воротар республіки».*

Та ось він знову на спортивному майданчику, тепер він не тихий непомітний сусід, а наставник, мотиватор. Звичайно спочатку промови супроводжувалися боксерськими аналогіями, на кшталт таких: *«Без воротаря – гайки. Ви зрозумійте мене правильно. Я боксер, я знаю, що кажу. В боксі важлива атака і постійний рух, ще важливіший – захист. Але якщо у роті в тебе немає капи, то, пацани, глина вашим зубам» [2, с. 295]. Та з часом Валерій*

Семенович перекваліфікувався, він буквально повернувся до життя, у нього знову є мотивація, плани. Новоспечений тренер був *«засліпленим вірою у свою команду, немов лоцман, що втратив орієнтири, засліплений сяйвом полярної зірки»* [2, с. 297], відтак висунув їх на міські змагання. Жага до змагань – рушійна сила спортсменів. Тепер Валерій «непереможний» бачив нові перспективи, хотів виростити молоде покоління «непереможних».

Тут варто провести паралелі між минулим та теперішнім: який Бруханда боксер, а який футбольний тренер, та як боксерський досвід впливав на футбольний шлях. Валерій Семенович став боксером не завдяки щасливій долі, а навпаки: *«жорстокий графік та безкінечні тренування нарешті зробили з Валери незборимого боксера»* [2, с. 287], він *«щоранку в майці та вовняних трусах накручував по кілька кілометрів навколо школи...»* [2, с. 288–289]. Фактично ми говоримо про сконденсовані навички самоорганізації та цілеспрямованості. Вони ж вкрай важливі для тренера, а особливо футбольного. Варто мати на увазі, що роль тренера у футболі інша, ніж в боксі: тут це не стільки про розвиток індивідуальних навичок спортсмена, а про їх взаємодію, дуже великий акцент має йти на стратегію, організацію дій на полі. Відтак навички самоорганізації наставника помітні під час складання тренувального плану.

Цілеспрямованість тренера – це про формування амбіцій усєї команди, можна також говорити тут і про віру в успіхи команди. *«Він умів уселяти надію, міг змусити повірити у щастя й сам настільки в це вірив, що часом щиро забував, що тренує команду інвалідів...»* [2, с. 301]. Валерій Семенович одразу автоматично бачить у своїх підопічних переможців. Не вистачає Валерію здорової раціональності: його команда – діти з інвалідністю, котрі ніколи не займалися футболем, при цьому тренер вірить у їх перемогу на чемпіонаті на рівні з підготовленими командами та дітьми без інвалідності. Але тут слід вказати, що така віра була теж не абсолютна, часом відбувалися й прояви раціонального мислення, зокрема у розмові з дідом Пашею: *«Вони по полю бігають менше двох місяців, ти що хочеш, щоб вони тобі рівалдорональдо*

(неологізм, котрий поєднує в собі прізвища двох видатних футболістів: Рівалдо – видатний бразильський футболіст, котрий 1999р. отримав «Золотий м'яч», та Рональдо – тут спірно, це може бути бразильський футболіст Луїз Рональдо або ж Кріштіану Рональду, обидва одні з найкращих гравців в історії футболу, – власне уточнення) *були?»* [2, с. 303].

Надмірна цілеспрямованість – не єдина проблема, котра виникла у Бруханди під час перекваліфікування до іншого виду спорту. Тонкощі правил, саме їх розуміння не вистачало: *«Найголовнішою загадкою для Бруханди було таке поняття як положення поза грою. Заклепав гол – молодець, а решта – химині кури»* [2, с. 301]. Така недостатність знань викликає проблеми з тактичною організацією команди та й взагалі правильністю інформації, котра подається. Єдине, що виправдовує можливість наявності такого тренера, це мета створення команди як такої, ніхто не планував виховати професійних спортсменів чи переможців змагань (особливо враховуючи заборону директора взагалі брати участь в турнірі).

Артем Чех фактично показує читачеві злети та падіння персонажа за наявності або відсутності спорту. Валерій Бруханда мав бокс, котрий був для нього справою всього життя, акценти повністю зміщені на нього, навіть з можливим занепадом інших сфер життя. Але він втратив його і в результаті замкнувся у своєму світі. Двері до спорту знову відчинилися – отримав футбол (який ми розуміємо як другий шанс, фактично переродження та повторну реалізацію себе), але й його не зміг втримати і знову замкнувся, але не тільки морально, а й фізично (тепер він завжди у квартирі). Ранок посеред футбольного поля, підозра директора у його пияцтві та результат – втрата всього. *«За все своє життя Валерій Семенович отримував по голові більше, ніж будь-який мешканець міста, але такий удар, здавалося, він витримає навряд чи... Бруханда почав заливати своє горе...»* [2, с. 307]. Несподівано доля підкинула нову можливість повернутися. Хлопці, оці його *«горбатіки»* (так Бруханда називав своїх гравців, адже всі вони мали якісь фізичні вади, через що й потрапили до спеціалізованого інтернату) прийшли до тренера, вони все

ж повернулися до змагань. Та їх чекала поразка, але поразка не спортивна. «Хребти посипалися» [2, с. 314]. Нерви, неможливість програшу, віра в перемогу, яка прирівнювалася вірі в неможливе – ось що стало фатальним. Бруханду повернули в реальність, яку він не хотів бачити, адже його підопічні – чемпіони, ніяк інакше. Проте пролунала доленосна фраза: «Команда спеціалізованої школи-інтернату знята з чемпіонату!» [2, с. 315]. І йдеться тут не про долі хлопців, вони вже досягли того, що було треба, - в них вірили. Тут закінчилася доля Бруханди. Тренувань більше не буде. Спорту більше не буде. Бруханди більше не буде. Тому цілком логічно, що Артем Чех завершує своє оповідання звісткою: помер Валерій Семенович, «помер він наступної зими. Тихо помер, нікого не турбуючи» [2, с. 316].

Футбол розуміється як показник можливостей того середовища, за імідж якого бореться кожна окрема команда. Але у нашому випадку ми говоримо про імідж самого Бруханди, адже по суті діти боролися не за статус школи чи власні успіхи, а за тренера, за доказ того, що «є ще порох у порохівницях». Натомість він отримує свій «останній нокаут». Чоловік, життя якого завжди було пов'язане з боксом, останній удар отримує саме від футболу, який вважав за свій порятунок. Так чи інакше ми говоримо не про фізичну травму, а про психологічну, після якої більшість спортсменів вже ніколи не повертаються.

Якщо для Валерія Семеновича футбол став новою спробою соціалізуватися, то для його підопічних – це можливість відчутти себе абсолютно повноцінними та можливо навіть сильними. Недаремно автор вживає лексему «горбатіки» на їх позначення, адже ці діти постають у тексті такими: «всі хлопчики були кволі й всохлі, немов столітні тополі» [2, с. 294], «нещасні, хромі на спину напівінваліди» [2, с. 289]. З приходом в їхнє життя регулярної спортивної активності та наставника, котрий вселяє віру в себе, хлопці хоча б психологічно починають відчувати свою силу, впевненість. Хоч метою їх занять Валерій Семенович вважав «навчити хлопців рухатися по полю» [2, с. 293], але в результаті він намагався стати не тільки футбольним,

а й життєвим наставником для команди: *«він тренував хлопців, намагаючись вкласти у їхні голови своє бачення світу»* [2, с. 297].

Хоч Бруханда і був боксером, але до футбольного світу увійшов швидко. Вже під час першого тренування, яке можна було б назвати більше теоретичною частиною підготовки, з уст тренера лунали футбольні жаргонізми, як от *«на банку»* (тут вжито в значенні «на воротах», проте банкою називають вже пропущений гол, а форма «на банці» розуміється як на лаві запасних, тому маємо формальне неспівпадіння із закладеним значенням), *«воротар-мотала»* (гравець команди, що відповідає за захист воріт, але при цьому також бере участь в грі як польовий гравець).

Насправді в тексті ми не зустрічаємо як таких описів футбольних тренувань, нам відомо лише про психологічні настанови тренера та про вибір воротаря. Інші ж тактичні моменти відсутні. Це може вказувати на те, що футбол в оповіданні важливий не як спорт, котрий виховує професійних спортсменів, а як засіб згуртування та психологічної реабілітації від попередніх життєвих потрясінь. Єдина частина, коли прослідковується хоча б план на гру – це переддень до гри. Тут ми нарешті бачимо ігрові акценти, які обирає тренер: *«Головне – захист. Ваня, Саша, ваша мета не дістатися м'яча, ваша мета – захистити Вітю....Я сподіваюся, що ви розумієте. Краще не забити, але захистити. Це дуже і дуже важливо для нас...»* [2, с. 310]. Фактично Бруханда обирає тактику «автобус» - коли команда повним складом націлена виключно на оборону й не проводить контратак. Суто логічний вибір, зумовлений рівнем підготовки футболістів та їх індивідуальною майстерністю. Головне – перетерпіти.

Під час вже власне змагань ми можемо зустріти описи футбольної інфраструктури: тренер *«розглядав зелену траву, набіло фарбовані ворота»* [2, с. 311], згодом *«усівся на спеціальний тренерський стілець. Оббивка на стільці розсоталася, і тепер Бруханда весь час теліпав гнилувати нитки, заспокоюючи себе»* [2, с. 311–312]. Та варто зазначити, що ці образи подані не стільки задля футбольної атмосфери, а з метою передачі внутрішнього стану самого Валерія,

адже «все це – сам Бруханда навряд чи відповів би чому – віщувало поразку» [2, с. 311].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Спорт, а зокрема, футбол в аналізованому оповіданні постає як засіб соціалізації. Учні спеціалізованої школи-інтернату переживають особистісний злет під час підготовки до чемпіонату. Для тренера футбол стає шансом на повернення до загальноприйнятої норми життя. Звичайно тут ми зустрічаємо історію зламу персонажа за відсутності справи життя, але бачимо й злети особистості за її наявності. Бокс розглядаємо як базис, котрий мав вплив на формування головного персонажа в минулому, а відтак утворив філософію, котру тренер намагається привити підопічним. Щодо лексичної складової тексту, то визначаємо такі її функції: номінативну та засіб створення необхідного колориту, зокрема атмосфери футбольних тренувань та матчів. Перспективи дослідження пов'язані із порівнянням розкриття теми футболу в творчості інших сучасних письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басараб В., Нечипоренко І., Штиба Д. Спорт як соціальний вектор розвитку суспільства. *International Scientific Journal*, 2015. № 4. Р. 33–36.
2. Жадан С. та інші. Письменники про футбол. *Літературна збірна України*. Харків: КСД, 2011. 320 с.
3. Штолько М. Футбол і сучасна українська література: (на матеріалі видання «Письменники про футбол»). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації, 2020. 31 (70). 4. С. 75–79.
4. Wiles E. «Three branches of literary anthropology: Sources, styles, subject matter». *Ethnography*, 2018. 21 (2). Р. 280–295.